

ПОНЯТТЯ «ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ СУЧАСНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

THE CONCEPT OF “GENERAL LEARNING COMPETENCE” IN THE CONTEXT OF SOLVING PROBLEMS OF MODERN SPECIAL EDUCATION

УДК [376.016:0/9] – 047.22

Кернякевич Т.П.,
аспірант
Інституту спеціальної
педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
Національної академії
педагогічних наук України

У статті представлено аналіз змісту поняття «загальнонавчальна компетентність». Здійснено порівняльний аналіз педагогічних поглядів низки науковців на дану проблематику в освіті. Визначено основні напрями перспективного освітнього процесу в початковій школі.

Ключові слова: загальнонавчальна компетентність, вміння вчитися, компетентність, компетенція, загальнонавчальні вміння, загальнонавчальні навички.

В статье представлен анализ содержания понятия «общеучебная компетентность». Сделан сравнительный анализ педагогических взглядов ряда ученых на данную проблематику в образовании. Определены основные направления перспективного

образовательного процесса в начальной школе.

Ключевые слова: общеучебная компетентность, умение учиться, компетентность, компетенция, общеучебные умения, общеучебные навыки.

This article represents the results of theoretical analysis of “general learning competence” as a concept of special education in modern conditions. A comparative analysis of the pedagogical views of a number of scientists on this issue in education has been carried out. The main directions of the perspective educational process in primary school are determined.

Key words: general learning competence, ability to learn, competence, general educational skills.

Індивідуальність кожної дитини є неповторною, вона наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Згідно з концепцією Нової української школи, сучасний освітній процес має на меті сприяти становленню дитини як неповторної індивідуальності, розвивати її творчий потенціал та прагнення до самостійної навчальної діяльності. Компетентність, за визначенням, на веденім у зазначеній концепції, – це динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та подальшу навчальну діяльність [8].

Ще К. Ушинський висунув таку вимогу до організації освітнього процесу, де необхідно, щоб діти, за можливості, працювали самостійно, а вчитель керував самостійною працею і давав для неї матеріал. Отже, педагог є організатором діяльності учнів, не підміняє її своєю. Такий підхід актуальний і зараз.

Низка науковців, серед яких Н. Бібік, А. Василюк, С. Гончаренко, С. Гаряча, І. Єрмаков, К. Корсак, О. Овчарук, О. Пошетун, О. Савченко, І. Тараненко й ін., присвятили свої праці саме питанню компетентності.

Теперішній світ потребує високоякісної освіти. У ньому освіта є не просто вимогою і духовною цінністю, а й дуже коштовним ринковим продуктом. Освітня система сьогодні робить багато зусиль для того, щоб впровадити нові технологічні та наукові досягнення для покращення процесу навчання, максимально використати інноваційні освітні рішення та зберегти традиції відмінного випускника,

який є конкурентоспроможним на світовому ринку праці. На відміну від сталої академічної освіти, яка мала за мету наповнити дітей знаннями, уміннями та навичками, освіта сьогодення неодмінно спрямована на підготовку молодого покоління до життя. Важливим є не лише вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватися та пристосовуватися до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко вирішувати, навчатись упродовж життя.

Процес учіння як набування індивідуального досвіду відбувається через дії дитини. Варто зауважити, що учіння як процес засвоєння нового знання має основні чинники, а саме: вроджені умовні здібності учнів, рівень науково-професійної підготовки вчителів, сприятливий клімат оточення (батьки, опікуни мають першочергове значення). Навчання в широкому розумінні – це прагнення передати молодшому поколінню наукові, культурні, мистецьки надбання старших поколінь. Людина прагне зрозуміти зв'язок між явищами або предметами оточення, тобто бажання вчитися є її природним нахилом. Дитина розвивається і навчається найкраще тоді, коли має повну свободу, як наголошував відомий педагог Жан-Жак Руссо [4, с. 46–59].

І. Кубенко зауважує, що нині адекватна модель спеціаліста є не кваліфікаційною, а компетентною. Компетентнісний підхід передбачає спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток у школяра ключових і предметних компетенцій. Означений підхід тісно пов'язаний із такими підходами до навчання й освіти, як: особистісно орієн-

тований (оскільки потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі «для всіх» на суб'єктивні надбання одного учня); діяльнісний (тому що може бути реалізований тільки в діяльності, тобто в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій); системно-структурний (передбачає взаємозв'язок та взаємодію всіх підструктур та компонентів навчальної діяльності).

Поняття «компетентнісний підхід» науковець С. Бондар визначає як спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових і предметних компетенцій особистості. Він також підкреслює, що компетентнісний підхід акцентує увагу на результатах освіти не як суми засвоєної інформації, а як здатності людини діяти в різноманітних ситуаціях. У цьому зв'язку компетентність того, хто навчається, можна розглядати основним якісним показником освітнього результату, її досягнення можна вважати педагогічною метою, яка найбільш повно відображає потреби суспільства й особистості [2, с. 70–75]. Аналіз педагогічної літератури свідчить про те, що більшість учених характеризують поняття «компетентність» в особистісному контексті (Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та ін.). Термін «компетентність» дослідники розуміють не лише к спеціально структуровані набори знань, умінь і навичок, які набувають у процесі навчання, але і к специфічну здатність, яка дає можливість людині ефективно вирішувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях. О. Пометун звертає увагу на те, що більшість українських педагогів погодилися з визначенням поняття «компетенція» як розуміння передусім кола повноважень якої-небудь організації, установи, особи. У межах своєї компетенції вона може бути компетентною або некомпетентною в певних питаннях, тобто набути компетентність у певній сфері діяльності. Оскільки йдеться про процес навчання і розвитку особистості, що відбувається в системі освіти, то одним із результатів освіти й буде набуття людиною набору компетенцій, необхідних для діяльності в різних сферах життя [10, с. 66–72]. Акцентування сучасної освіти на розвитку ключових компетенцій, як наголошує Л. Паращенко, є однією з освітніх вимог впливових міжнародних організацій: Ради Європи, Організації економічного співробітництва та розвитку тощо. Відповідно до діяльнісної форми представлення, як зазначає Н. Бібік, компетентність позначається через «уміння» з урахуванням обставин її реалізації. Уміння є визначальними під час виявлення й оцінювання ступеня компетентності учня, який виражається через рівень сформованості відповідних умінь, оскільки тільки вони доступні для спостереження, фіксації й оцінювання.

Питання формування в учнів закладів загальної середньої освіти ключової компетентності – уміння вчитися – у своїх роботах розглядають С. Бондар, Н. Лошкарева, О. Локшина, О. Овчарук, В. Пала-

марчук, О. Пометун, О. Савченко й ін. Теоретичними аспектами структури ключової компетентності (уміння вчитися) цікавилися такі вчені, як: Ю. Бабанський, І. Лернер, Н. Лошкарева, О. Савченко й ін.

Ключові компетенції становлять основний набір найзагальніших понять, які варто деталізувати в комплекс знань, умінь, навичок, цінностей та відношень за навчальними галузями й життєвими сферами школярів. Основна риса ключових компетенцій – бути сприятливими для всіх членів суспільства, незалежно від статі, класу, раси, культури, сімейного стану та мови [7]. Серед ключових компетенцій здобувачів освіти – уміння вчитися. Загальновідомо, що зі вступом дитини до школи навчальна діяльність вперше стає провідною. Коли виникає нова провідна діяльність, разом із нею розпочинається і нова стадія розвитку дитини (О. Леонт'єв, Г. Костюк, В. Давидов).

Поняття компетентнісної освіти, освітньої компетентності виникло завдяки іноземним науковцям. Результати довготривалих досліджень експертів країн Європейського Союзу довели, що:

- для будь-якої країни корисно порівнювати і міжнародний і національний досвіди як розвиток освітньої системи загалом, так і можливостей для запровадження компетентнісного підходу зокрема;
- повне копіювання будь-яких освітніх моделей і феноменів інших країн є непродуктивним;
- національні моделі освіти варто розбудовувати, керуючись національними потребами і особливостями [7, с. 16–25].

Науковці (Н. Бібік, М. Головань, О. Овчарук, О. Савченко й ін.) підкреслюють, що набуття дітьми знань, умінь і навичок спрямоване на вдосконалення їхньої компетентності, сприяє інтелектуальному та культурному розвитку особистості, формуванню здатності швидко реагувати на запити часу. Суттєвими категоріями компетентнісно орієнтованої освіти є поняття «компетенції» та «компетентність». М. Головань зазначає, що компетенція – це певна норма, досягнення якої може свідчити про можливість правильного вирішення якого-небудь завдання, а компетентність – це оцінка досягнення (або недосягнення) цієї норми [3, с. 23–30]. І. Кубенко визначає поняття «компетентний» як досвідчений у певній галузі, «компетенція» – сукупність повноважень органу, повноважень особи, саме ж поняття «компетентнісна освіта» виникло у Сполучених Штатах Америки в процесі вивчення досвіду роботи учителів у 80–90 рр., була спроба визначити компетентності як освітній результат [9].

В. Краєвський та А. Хуторський розрізняють терміни «компетентність» і «компетенція», підкреслюючи, що в перекладі з латинської *competentia* означає коло питань, щодо яких людина добре обізнана, пізнала їх і має досвід. Компетентність у визначеній галузі – це поєднання відповідних знань і здібностей, що дозволяють обґрунтовано судити

про цю сферу й ефективно діяти в ній. На цій основі науковці ввели в обіг поняття «освітні компетенції» – складні узагальнені способи діяльності, що їх опановує учень під час навчання, і компетентність є результатом набуття компетенцій.

О. Хуторський – серед тих науковців, хто запропонував поняття «ключові компетентності». Науковець висунув пропозицію щодо розрізнення понять «компетенція» та «компетентність». Компетенція включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів), що задаються щодо певного кола предметів й процесів, необхідних для якості продуктивної діяльності стосовно них. Компетентність – це володіння людиною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до неї та предмета діяльності [12, с. 58–64].

Компетентнісна освіта – вихід за межі традиційної парадигми навчання, коли його результатом вважається система знань, умінь і навичок учня, а не здатність ефективно діяти. Компетентнісна освіта – особистісно-діяльнісна, результативна освіта; вона зміщує акцент на здатність особи до практичних дій у певному контексті. Базовими поняттями компетентнісної освіти вважаються такі:

- «компетентнісний підхід»;
- «компетентність» і «компетенція»;
- «ключові та предметні компетенції» [11, с. 136–143].

Навчальна діяльність учня, як зауважує С. Гаряча, повинна мати чітку мотивацію, щоби запобігти байдужому ставленню до навчання та появі протесту проти нав'язування навчальної діяльності. Оскільки основними складниками компетентності є знання, вміння, навички, досвід, цінності та ставлення, саме в період формування ключової компетенції (вміння вчитися) важливий розвиток таких навичок, як пізнавальна та творча активність, готовність до співробітництва, взаєморозуміння, емпатія. Загальнонавчальні вміння та навички – це такі вміння та навички, яким відповідають дії, які формуються в процесі навчання багатьом предметам і стають операціями для виконання дій, що використовуються в багатьох предметах і в повсякденному житті [7].

В. Сухомлинський стверджував, що саме вміння вчитися є обов'язковою умовою успішного навчання і його результатом; істинне вміння вчитися поєднує навчання, виховання і розвиток учня. Це вміння Василь Олександрович розумів як складне інтегроване утворення, яке поєднує бажання учня вчитися, його інтелектуальні, сенсорні та вольові якості. Не менш важливими чинниками розвитку вміння вчитися педагог вважав відповідальність, почуття обов'язку учня, які гармонійно розвинені. Уміння вчитися, за В. Сухомлинським, має бути індивідуальним набуток кожного учня.

Коли молодші школярі під керівництвом і за допомогою вчителя аналізують навчальний мате-

ріал, виділяють у ньому загальне, а потім його конкретні прояви, у них формується поняття як принцип орієнтації в розмаїтті цього матеріалу. Це шлях теоретичного ставлення до дійсності та необхідних для цього здібностей. До останніх належать рефлексія – усвідомлення дитиною способів власних навчальних дій, внутрішні дії. Стимулювання та мотивація навчання є основою формування зацікавленості учнів. На етапі мотивації навчальної діяльності школярів учитель має сконцентрувати увагу, зацікавити. Для цього потрібно чітко, просто сформулювати зрозумілу, привабливу мету, що відповідає віковим інтересам та захопленням дітей, адже тоді учень буде налаштований на сприймання матеріалу уроку, процес пізнання та вдосконалення буде більш ефективним [5].

Навчальна компетентність – це і вміння, і бажання, і досвід самостійного набуття нових знань, продукування та втілення тих чи інших ідей, освоєння суб'єктивно нових векторів діяльності. Це відкрита пізнавальна позиція, яка визначає якість шкільної освіти, що дозволяє ефективно організувати процес свого учіння протягом усього життя. Навчальна компетентність – складне системне утворення, якому притаманні інтегративні властивості. Формування загальнонавчальних умінь та навичок – спеціальне педагогічне завдання. Однак не всі педагогічні працівники розглядають цю проблему з даного ракурсу. Дуже часто вважається, що спеціальне, цілеспрямоване відпрацювання цих умінь і навичок не потрібне, через те, що учні самі в процесі навчання здобувають необхідні вміння, але це є хибним визначенням. Протягом всього шкільного навчання в учнів потрібно формувати загальнонавчальні вміння, причому ці вміння мають свідомо контролюватись, частина з них потім автоматизується. Потрібно пам'ятати, що учням недостатньо знати раціональні правила навчальної діяльності, вони повинні навчитися застосовувати їх в особистій практиці [1, с. 2–4].

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури із проблеми вміння вчитися показав, що за декілька останніх десятиліть проведено значну роботу з дослідження різних аспектів проблеми загальнонавчальних умінь і навичок. Зокрема, педагогами й психологами уточнено зміст поняття «загальнонавчальні вміння і навички»; знайдено загальні підстави для їх класифікації, здійснено їх групування; встановлено специфічні особливості окремих груп умінь; виявлено динаміку розвитку кожної групи; запропоновано методи й прийоми їх формування в освітньому процесі; визначено роль конкретних предметів у формуванні та вдосконаленні загальнонавчальних умінь тощо.

В Україні широкий спектр досліджень проблеми «вміння вчитися» очолює академік О. Савченко. Вона є автором програми «Формування загальнонавчальних умінь і навичок», яка з 1986 р. увійшла

до навчальних програм для початкової школи. У різні роки до наукових пошуків у даному напрямі долучилися представники наукової школи відомого науковця, а саме: Н. Коваль (вміння розв'язувати пошукові завдання), Н. Бібік (пізнавальний інтерес), Т. Довга (організованість у навчальній роботі), Т. Байбара (навчально-дослідницькі вміння), Я. Кодлюк (загальнонавчальні вміння і навички, вміння працювати з підручником), Л. Титаренко (вміння самоконтролю) та ін. [6].

Структура ключової компетентності «вміння самостійно вчитися» є своєрідним аналогом структури навчальної діяльності. О. Савченко подає її у вигляді системи взаємопов'язаних складників:

1. Мотиваційний – ставлення і прагнення учня до навчання.
2. Змістовий – відомі й нові знання, цінності, вміння, навички.
3. Діяльнісний – способи організації виконання навчальної діяльності різного рівня складності.
4. Контрольно-оцінний – самоперевірка, самоконтроль своїх досягнень, самооцінювання.
5. Рефлексивно-корекційний – самопізнання і самоусвідомлення своїх пізнавальних можливостей, прагнення їх удосконалити.

Науковець С. Трубачева загальнонавчальну компетентність пропонує розуміти як загальну здатність учнів до навчання, яка забезпечується системою знань, умінь та досвіду самостійної навчальної діяльності, сформованих на основі позитивної мотивації й емоційно-цільового ставлення до навчання.

За Н. Лошкарьювою, серед загальнонавчальних умінь і навичок найбільш значущими є базові для пізнавальної діяльності, які легко застосовуються під час оволодіння іншими видами діяльності. У зміст поняття «базові загальнонавчальні вміння і навички» входять такі види: навчально-організаційні, навчально-інформаційні, навчально-комунікативні, які координують та спрямовують освіту.

Успішність навчальної діяльності учнів великою мірою визначається рівнем оволодіння загальнонавчальними компетенціями. До їх складу входять:

- навчально-організаційні (опанування школярами раціональних способів організації свого навчання: посадка учня під час письма. Положення ручки (олівця) у руці під час письма. Розташування зошита на парті під час письма. Рух пальців під час зображення графічних фігур. Рух кисті і передпліччя уздовж рядка в процесі виконання графічних вправ);
- загальнонавчальні (формування умінь висловлюватися, працювати з текстовою інформацією);

- загальнопізнавальні (уміння спостерігати, розмірковувати, запам'ятовувати, відтворювати, застосовувати й перетворювати навчальний матеріал);

- контрольно-оцінні (засвоєння учнями способів перевірки та самоперевірки, оцінювання здобутих результатів).

Загальні види загальнонавчальних умінь і навичок функціонують у системі міжпредметних зв'язків і формуються безперервно протягом усього періоду початкового навчання відповідно до можливостей програмового матеріалу з різних предметів та обов'язкового врахування попереднього рівня оволодіння ним [13].

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. Початкова школа. 2010. № 9. 2010. С. 2–4.
2. Бондар С. Компетентнісна спрямованість змісту освіти в умовах його фундаменталізації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28–29 березня 2013 р. 2013. С. 70–75.
3. Головань М. Компетенція і компетентність: досвід теорія, теорія досвіду. Вища освіта України. 2008. № 3. С. 23–30.
4. Головінський І. Педагогічна психологія. К.: Аконті, 2003. С. 287.
5. Життєва компетентність особистості / за ред. Л. Сохань, І. Сохань, Г. Несен. К.: Богдана, 2003. 520 с.
6. Загальнонавчальні вміння і навички: теорія та практика формування в учнів початкової школи: метод. посібник / Т. Довга, О. Нікітіна. К.: ТОВ «Сітіпрінт», 2013. С. 96.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. Овчарук. К.: К. І. С., 2004. С. 112.
8. Концептуальні засади реформування середньої школи. «Нова українська школа» / Міністерство освіти і науки України. 2016. 36 с.
9. Кубенко І. Додаток до електронного журналу «Теорія та методика управління освітою». 2010. Вип. № 1.
10. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. 2014. С. 66–72.
11. Савченко О. Дидактика початкової освіти. К.: Грамота», 2012. С. 136–143.
12. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования. Народное образование. 2003. № 2. С. 58–64.
13. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>.